

10. Historia i polityka w Polsce po 1989 roku [Електронний ресурс] // Polskaххi.pl. — 2011. — Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=530>.
11. Pro Еуропа: Отказ от стереотипов [Електронний ресурс] // Ведомости. — 1997. — Режим доступу : <http://www.vedomosti.ru/search/?order=date&s=%EA%E2%E0%F1%ED%E5%E2%F1%EA%E8%E9>.
12. Kwasniewski A. Pojdimydalej / A. Kwasniewski [Електронний ресурс] // Biuro Aleksandra Kwasniewskiego. Prezydenta RP 1995-2005. — 1996. — Режим доступу : <http://kwasniewskialeksander.pl/english/speeches>
13. Кулик С.М. Труднощі та проблеми входження Польщі до НАТО / С.М. Кулик, Ю.В. Клімчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. — 2008. — №6. — С. 214-220.
14. Рюле М. Партнерство заради миру: погляд з НАТО / М. Реле, Н. Вільямс // Політична думка. — 1995. — № 1 (5). — С. 77-82.
15. Квасневський О. Героями другого етапу трансформації будуть інтелектуали, а не риночники / О. Квасневський [Електронний ресурс] // День. — 2001. — № 97. — Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/62802/>
16. Европа перемен: концепции и стратеги интеграционных процессов: монография / Н.П. Шмелев и др. ; под ред. Глущарева Л.И. — М. : Крафт+, 2006. — 352 с.
17. Премьер Польши обещал «всю правду» о тайных тюрьмах ЦРУ [Електронний ресурс] // BBC. Русская служба. — 2009. — Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/1334851-premer-polshi-obeshchal-vsyu-pravdu-o-tajnyh-tyurmah-cru>
18. Putin's Next Domino [Електронний ресурс] // FrontPageMagazine. — 2008. — Режим доступу : <http://archive.frontpagemag.com>
19. Седякин Ю.М. Внешняя политика современной Польши / Ю.М. Седякин // Обозреватель. — 2010. — № 6. — С. 58-69
20. Kwasniewski A. Polska i ЄS: Perspektywy / A. Kwasniewski [Електронний ресурс] // Biuro Aleksandra Kwasniewskiego. Prezydenta RP 1995-2005. — 1997. — Режим доступу до журн. : <http://kwasniewskialeksander.pl/english/speeches>
21. Kwasniewski A. W najbliższym czasie, będziemy wnioskować do Ukrainy o przystąpienie do UE / A. Kwasniewski [Електронний ресурс] // Biuro Aleksandra Kwasniewskiego. Prezydenta RP 1995-2005. — 2001. — Режим доступу : <http://kwasniewskialeksander.pl/english/speeches>
22. Biografia [Електронний ресурс] // Biuro Aleksandra Kwasniewskiego. Prezydenta RP 1995-2005. — 2009. — Режим доступу : <http://www.kwasniewskialeksander.eu/>

Звягина А.М. Александр Квасневский – архитектор новой внешней политики Польши

Целью работы является рассмотрение биографии президента Польши в 1995-2005 годах Александра Квасневского в ракурсе архитектора новой внешней и международной политики страны. Изучена его роль в развитии европейской и атлантической интеграции Польши и становлении республики в рамках западной цивилизации. Рассмотрено влияние Квасневского на выбор дальнейшего развития постсоциалистической Польши в первые десятилетия демократии.

Ключевые слова: Александр Квасневский, президент, Социал-демократическая партия Республики Польша, внешняя политика, международные отношения, Польша, Европейский Союз (ЄS), НАТО, США, Западная Европа, Восточная и Центральная Европа.

Zvyagina O.M. Alexander Kwasniewski – the architect of the new Polish foreign policy

The purpose of this study is to examine the biography of Polish President Alexander Kwasniewski in 1995-2005 in terms of the architect of the new foreign and international policy. Study its role in the development of European and Atlantic integration and the establishment of the Republic of Poland in the framework of Western civilization. To consider the impact on the choice of Kwasniewski further development of post-socialist Poland in the early decades of democracy

Keywords: Alexander Kwasniewski, President, Social Democratic party of Poland, foreign policy, international relations, Poland, European Union (EU), NATO, USA, Western Europe, Eastern and Central Europe.

УДК: 94(476)

Н. В. Іванова

ПРО ЗВ'ЯЗОК МЕНТАЛІТЕТУ БІЛОРУСІВ ТА ЇХ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ КАМПАНІЯХ 1994–2006 РОКІВ

У статті аналізується взаємозв'язок менталітету білорусів та їхньої політичної поведінки в добу незалежності Білорусі. Автор вважає, що низка зовнішніх обставин життя білоруського суспільства сформували його схильність до державного патерналізму та відповідну політичну культуру.

Ключові слова: білоруси, комунікації, державний патерналізм, менталітет, політична культура.

Однією з найбільших інтриг політичної історії Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. стала стійка підтримка білоруським електоратом (80,1 % голосів виборців у 1994 р., 75,65 % – у 2001 р., 82,6 % – у 2006 р.) президентської влади О.Лукашенка, якій властиві чітко виражені авторитарні тенденції на тлі руйнування в Білорусі паростків багатопартійної політичної системи. Інтригу створює та обставина, що Білорусь до кінця ХVІІІ ст., а західна її частина (40% її території та населення) й у ХХ ст. (до 1939 р.) перебували в культурному колі Західної цивілізації. Вона, здавалося б, навіть більшою мірою, ніж Україна, отримала

«щеплення» європейської політичної культури з її цінностями демократії, свободи, активної участі громадян у політичному житті країни.

Тому доволі несподіваний вибір шляху політичного розвитку незалежної Білорусі, порівняно з яким навіть більш «східна» за політичною культурою Росія постає за рядом ознак ледь не взірцем демократичності, спонукає політиків і науковців шукати його пояснення в особливостях менталітету білорусів. Цій темі присвячено чимало досліджень, особливо в самій Білорусі. Так, останніми роками з'явилась ціла низка праць білоруських авторів, присвячених безпосередньо вивченню ментальності білорусів. Передусім заслуговують на увагу монографії соціолога В.В.Кірієнка [1], культуролога Ю.В.Чернявської [2], філософа В.В.Акудовіча [3], політолога А.П.Мельнікова [4] та ін. Періодично питання білоруської ментальності піднімаються на наукових конференціях [5; 6].

У цих та інших публікаціях і виступах зазвичай аналізуються історія формування етнічної ментальності білорусів та її загальний зміст. І хоча політична складова менталітету білорусів (сприйняття влади) та взаємозв'язок менталітету й електоральної поведінки населення країни цілеспрямовано не вивчалися (вочевидь, через брак надійної методології в цій царині), сама по собі апологетика етнічної ментальності білорусів з усією її специфічністю й парадоксальністю створює свого роду «ментальне» пояснення масової підтримки авторитарної влади. У підручниках з основ ідеології білоруської держави рефреном звучить твердження: «На сильну особистість зорієнтований і менталітет білоруського народу. Якщо раніше першою особою в державі був Перший секретар ЦК КПБ, Голова Верховної Ради, то тепер нею може бути лише Президент» [7, с. 309; див. також: 8, с.76].

Оскільки до подібної аргументації звертаються й критики політичного режиму О.Лукашенка, то виходить, що прихильність білорусів до авторитарної системи влади виглядає історично «запрограмованою», якщо не фатальною. Але визнання настільки детермінуючого впливу менталітету на перебіг політичних процесів надмірно переобтяжує саму категорію «менталітет», котра й сама-то є «невловимою», недоступною для прямого спостереження дослідником.

Тож у цій статті спробуємо з'ясувати, якою мірою і в якому контексті можна говорити про зв'язок менталітету білорусів та їхньої електоральної поведінки в добу незалежності Білорусі.

Насамперед визначимось із теоретико-методологічними засадами дослідження. Поняття «менталітет» і «ментальність» (від лат. mens, mentis – розум) уже давно набули категоріального значення в соціально-гуманітарних науках. Їх часто вживають як синоніми, але нерідко – розрізняють. Так, Л.М.Пушкарьов відносить «менталітет» до загальних соціокультурних категорій, а «ментальність» – до конкретних соціальних страт чи історичних періодів [Див.: 9]. У нашому випадку їхній зміст виступає синонімічним.

Існує багато різних визначень менталітету/ментальності. Учені зазвичай указують на особливості мислення й поведінки соціальних суб'єктів, загальний склад розуму, умонастрої, структури свідомості, стійкі способи світосприйняття, що об'єднує раціональні, емоційні, ціннісні й інші переконання, норми і стереотипи. На нашу думку, при визначенні менталітету слід наголосити на наявності усталених структур свідомості, або системи звичок («автоматизмів») свідомості. Тож можна погодитись із тим визначенням, що менталітет – це глибинний рівень колективної й індивідуальної свідомості, що включає й несвідоме, це сукупність готовностей, установок і схильностей індивіда або соціальної групи діяти, мислити, відчувати й сприймати світ певним чином. Він формується залежно від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання людини й сам, у свою чергу, їх формує, виступаючи як «породжуюча свідомість» та важко-визначуваний витік усієї культурно-історичної динаміки [10, с.176].

Інакше кажучи, існує взаємозв'язок даної культури й цивілізації та менталітету, що свідчить не лише про вплив цивілізації на менталітет, а й про зворотний вплив менталітету на цивілізацію, причому від самого початку їхнього формування. Традиційно ж цивілізацію характеризують з погляду єдності духовно-моральних, політичних, економічних та соцієтальних засобів, за допомогою яких суспільство забезпечує свою усталеність у просторі й часі.

На важливі аспекти структурної будови менталітету соціуму та етапи його формування під впливом цивілізації вказує у своїй праці В.Г.Космина [11, с.126–128]. Він звертається до класичної теорії американського психолога Л.Кольберга про стадії становлення моральної свідомості людини в дитячо-юнацькому віці. На кожній із них визначальними для суджень індивіда про свої вчинки виступають цілком певні чинники: на 1-й – підкорення владі старших та прагнення уникнути покарання; на 2-й – наївно-егоцентричний пошук вигоди від «правильного» дотримання норм; на 3-й – схвалення вчинків людьми з найближчого соціального оточення; на 4-й – дотримання норм існуючого суспільного порядку та встановлених владою законів. Подібні етапи, або рівні становлення свідомості, виділяли В.М.Бехтерев і Б.А.Душков. Останній наголошує, що й у цивілізаціях на перший рівень менталітету соціуму найбільше впливають політичні явища й процеси, на другий – економічні, на третій – соціальні, а на четвертий – духовно-моральні. У структурі свідомості (в менталітеті) кожен наступний, вищий, складніший рівень містить у «знятому вигляді», в т.ч. в сфері несвідомого, особливості попередніх, нижчих, більш архаїчних і примітивних рівнів.

На цій основі В.Г.Космина робить висновок, що вказані сфери суспільного життя (політична, економічна, соцієтальна, духовно-моральна) з відповідним смисловим наповненням закріплюються в смислових структурах менталітету людей даної цивілізації та в звичних смислових стереотипах їх суспільної поведінки. Після цього вже сам специфічно структурований менталітет соціуму відповідним чином спрямовує суспільні комунікації й весь суспільний процес. Адже 1-й рівень менталітету, що «відповідає» передусім за сприйняття влади та покору їй, і 2-й рівень, що регулює усвідомлення індивідом особистих інтересів та власної самостійності, хоч і «впорядковуються» на вищих рівнях, але продовжують впливати на менталітет, головним чином, зі сфери несвідомого. Тому їх співвідношення, зокрема у впливі на 3-й рівень, відповідальний за ха-

ракти взаємин індивіда з соціальним оточенням, може суттєво позначитись на типі цивілізації. Якщо з тих чи інших причин зберігається домінанта 1-го рівня, а 2-й її не перевершує, то й на 3-му рівні переважає тенденція до колективності (общинності) в поєднанні з покорою всесильній владі. Якщо ж 2-й рівень є яскраво вираженим і «контролює» нижчий рівень, то на 3-му рівні виявляється схильність до узгодження інтересів, договірних відносин та солідарного впливу на владу. У першому випадку ми отримуємо східний тип цивілізації, у другому – західний. При цьому вказані структурні особливості на 4-му рівні менталітету (рівні соціальної й моральної регуляції поведінки) лише стабілізуються, але не можуть бути кардинально змінені, поза-як цей рівень не владний над сферою несвідомого [11, с.128].

З наведеного вище для нас випливають принаймні два наслідки теоретико-методологічного характеру. Перший полягає в тому, що менталітет, себто усталені структури свідомості індивіда чи соціальної групи, не може вивчатися дослідниками безпосередньо, а лише моделюватися ними на підставі зовнішніх проявів поведінки людей – їхніх комунікацій. Він і формується в результаті комунікацій, і тією чи іншою мірою проявляється в них. Тому саме вони мають перебувати в центрі уваги дослідників.

Другий стосується вже структури менталітету. Якщо в суспільній поведінці переважної більшості білоруських громадян чітко проявляються ознаки східного типу цивілізації, що вказує на домінування першого рівня менталітету, відповідального за сприйняття всесильної влади та покору їй, то слід виявити обставини, що завадили домінуванню другого рівня менталітету, відповідального за усвідомлення індивідом особистих інтересів та власної самостійності, а отже, – поширенню в сучасному білоруському суспільстві європейських норм та ідеалів індивідуалізму, свободи особистості, договірних відносин, активного впливу на владу тощо.

Це можна зробити, аналізуючи й зіставляючи, з одного боку, самоінтерпретацію білоруського соціуму, що проявляється в само-віднесенні в ньому суспільних комунікацій, а з іншого, – сприйняття в цих комунікаціях сил і обставин їх навколишнього світу – реальних чи мнимих. Як правило, код розрізнення цих двох сторін суспільних комунікацій відображає власну сутність останніх, комунікативний зміст самого суспільства.

Уся історія становлення й розвитку білоруського етносу проходила з давніх часів в умовах, які ним на локальному, а тим більше – на індивідуальному, рівні здебільшого не регулювалися й не контролювалися, а проте в багатьох випадках були посилюючими для контролю з боку комунікативного владного (владно-релігійного) центру. Таким чином, обов'язковим атрибутом зовнішнього світу локальних комунікативних спільнот білорусів традиційно виступала влада – чужа чи «своя».

Однією з непереборних зовнішніх обставин, що ускладнювали життя таких спільнот, було саме природне середовище. Майже половина території сучасної Білорусі – це Поліські болота. Вони здавна слугували природним рубежем, що захищав білоруські землі від постійного тиску степу, якого зазнавали землі українські. Але водночас вони унеможлилювали ефективно господарювання й спонукали слов'ян до подальшої експансії на північ – у землі, заселені балтськими племенами.

Власне, й становлення білоруського етносу відбувалося внаслідок змішування слов'янських племен, що з VI ст. мігрували з теренів сучасної України на північ, із балтами. Як зазначає білоруський дослідник Ю.Шевцов, білоруси – це «спільність, котра постійно розвивалась за рахунок інтеграції в свій склад балтів та своєрідного синтезу слов'янських і балтських культур при безсумнівному домінуванні слов'янського начала» [12, с.27].

Такий складний процес формування білоруського етносу, що пізніше доповнився серйозними «впливаннями» в нього литовських (іманентно балтських), польських, російських тощо етнокультурних елементів, а також кількома хвилями поширення серед білорусів вірувань різних конфесійних напрямків – православ'я, католицизму, уніатства, протестантизму – зробив етнічну ідентичність білорусів доволі аморфною, хоч і не позбавленою своєрідності. Розповсюдженою формою самоідентифікації білорусів стало поняття «тутейшия» («тутешні»).

У зв'язку з цим Ю.В.Чернявська вказує на низку історико-культурних парадоксів білоруської етнічності:

1. Білоруси в своїй більшості розмовляють російською, а не рідною мовою.
2. Надаючи перевагу в побуті й на виробництві російській мові, вони непохитно ідентифікують себе як білорусів, а не росіян.
3. Через поліетнічний і поліконфесійний склад населення протобілоруських територій ідентичність населення виникла не на однорідному етнічному матеріалі, а на основі локальної ідентичності мас (поняття малої батьківщини), а також на основі громадянської ідентичності (серед освіченої частини суспільства).
4. Довгі століття на теренах Білорусі був відсутній одноманітний загальнонаціональний етнізм (литвини, русини, білорусці, західні росіяни, білоруси).
5. Заходи, що вживалися Російською імперією для «зросійщення» білорусів, не досягли своєї мети, а навпаки – вели до посилення взаєморозуміння між різними станами білоруського суспільства (в першу чергу між шляхтою й селянством).
6. Національна ідея білорусів історично будувалась на чинниках громадянства й локально-місцевої ідентичності, а також на ідеї мультикультурних контактів більшою мірою, аніж на чиннику етнічної належності.

Ще одним парадоксом, на думку білоруського культуролога, є те, що маргінальне становище Білорусі в історії, що часто негативно впливало на ідентичність і менталітет білорусів, у наші дні може стати конструктивним фактором розвитку Білорусі сучасної [2, с.92–94].

Хоча доволі розмите поняття «тутейшия» часто вживалося як еквівалент етноніму білорусів, все-таки в ньому переважав соціально-географічний зміст. Воно підкреслювало автохтонність маси населення, голо-

вним чином сільського, значущість для нього «місцевих» традицій і звичаїв, які в багатьох випадках мали общинне походження.

Слід зазначити, що якраз багатокітне панування сільської общини формувало в білорусів цілком певний потяг до колективізму. Сільська громада білорусів здавна складалася з дворич – сукупностей сімей, об'єднаних, окрім кровних зв'язків, спільністю культу, системою звичаїв і традицій, виробничо-економічними зв'язками. До складу дворича зазвичай входило від 3 до 5, а іноді й до 11 димів (дворів). Декілька дворич становили село. У колективному користуванні знаходилися орні землі, пасовища, луки, ліс, річки – це були нероздільні угіддя. Дворична земля ж ділилася між димами, але при цьому враховувалася якість її та кількість людей, що входили в дим. Ця традиція у Білорусії дожила до ХХ ст., а розподіл сінокосів – до колективізації [13, с.349–350].

Дим складався з комплексу житлових і господарських будов, що належать сім'ї з трьох-чотирьох поколінь, рахуючи від глави господарства. У правовому відношенні кожен дим, усередині якого діяла строга система правових, моральних і етичних норм, що визначають становище і обов'язки кожного його члена, являв собою виробничо-побутову спільність, скріплену родинними зв'язками і специфічним відношенням до влади.

Користування спільною землею й сільськогосподарськими угіддями разом з колективною відповідальністю за своєчасну виплату податей і виконання повинностей об'єднувало дворича в сільську общину, що займала певну територію, яку вона вважала своєю і захищала від чужих зазіхань. Значне місце в житті сільської общини займали навчання дітей в школі, організація свят, дозвілля, різних обрядів [13, с.350–351].

Колективістські цінності общинного життя закріплювались колективними діями у формі «талакі» («толоки») – спільної праці родичів, сусідів, односельчан, у котрій утілювалась багатокітне практика «колективної, безоплатної, добровільної допомоги тим, хто не міг упоратися з проблемами самостійно» [14, с.80]. Сільська община зазвичай «замикала» на собі індивідуальні інтереси й можливості общинників, а все, що виходило за її межі, вирішувалося зовнішньою, надобщинною силою – державою. Перед нею община й общинники несли повинності, але впливати на неї не могли.

У Європі розвитку індивідуальної свободи й ініціативи дедалі більше сприяли міста. Однак у Білорусі (як, до речі, і в Україні) міське населення в часи Речі Посполитої та Російської імперії переважно складалося з поляків, євреїв, пізніше – росіян. Білоруси становили в ньому лише невелику частку, а до 90% цього етносу у ХVIII–ХІХ ст. мешкало на селі [Див.: 13, с.7–11]. У радянську добу, особливо внаслідок Другої світової війни та індустріалізації, етнічний склад міського населення різко змінився на користь білорусів. Але ці «нові городяни» лише принесли з собою в міста свої старі сільські звички. Вони не пристосовувались до міської культури, а «приспосовували» її до себе.

Відомий білоруський дослідник міст і «міської цивілізації» З.В. Шибекі говорить про специфічну, «недоурбанізовану», ментальність білоруських городян, котра й стримує формування в Білорусі громадянської нації. Основними її рисами є такі: 1) міфологізація, схильність до соціалістичних утопій («поділити й переділити»); 2) відсутність історичної свідомості, котра б охоплювала історію Білорусі не лише ХХ ст. а й часів Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої; 3) відсутність духовного суверенітету – твердої самоідентифікації кожного з білоруським народом і його культурою; 4) відсутність національної свідомості саме як білорусів і схильність називати себе «тутейшими», «радянськими людьми» тощо; 5) прагнення до самоізоляції, відособленості, «хутірського життя»; 6) аполітичність («білоруська селянська нація легко пристосовується до влади, навіть якщо вона чужинська»); 7) терплячість («до випробувань і зловживань з боку начальства»); 8) сервілізм («рабська покірливість» і сподівання мовчазної більшості, «що хтось зовні налагодить їм хороше життя – добрий цар чи чорт (іноземці)»); 9) хамство («на те вони й рівні (не пани ж!), щоб із ними не церемонитись»); 10) заздрість («кажуть, найкраща радість для білоруса, коли в сусіда корова здохла») [15, с.6–11].

Цей «клубок» взаємопов'язаних ментальних характеристик «недоурбанізованих» міських жителів Білорусі (а вони сьогодні становить 3/4 населення країни), що відрізняє білорусів від західних європейців, зумовлений передусім тим, що Білорусь, як, власне, й Україна, не пройшла свого часу через процес формування національної міської культури, котра підпорядкувала б собі й державу. Більше того, тут і поліетнічне міське населення періодично винищувалося під час спустошливих воєн, що прокочувалися по цій території. Національна культура залишалася сільською, держава – іноетнічною й сільською за походженням, а в царській Росії, до якої Білорусь була приєднана у ХVIII ст. в результаті поділів Польщі, ця аграрна держава взагалі підпорядкувала собі міста, перетворивши їх на місця розташування царської адміністрації. Після більшовицького перевороту 1917 р. тут запанував тоталітарний політичний режим із тотальною залежністю від держави що сільських, що міських мешканців Білорусі.

Як наслідок, було законсервоване домінування так званого «підданського» типу політичної культури. Як відомо, американські політологи Г.А.Алмонд і С.Верба ще в 1963 р. у книзі «Громадянська культура» виділяли три основних типи політичної культури: «приходська», де взагалі немає конкретизації політичних ролей; «підданська», де ставлення до політичної системи в цілому є пасивним; культура участі, або «активістська», в якій члени суспільства чітко зорієнтовані на політичну систему в цілому [16, с.122]. Підданська політична культура зберігалася в Білорусі передусім тому, що зберігалася ієрархічно впорядковане, стратифіковане суспільство. При її культивуванні ідеологічними та іншими засобами забезпечується лояльність і покірність маси населення щодо влади та встановленого нею регламенту: люди або бояться покарання, або очікують благ. Вони не прагнуть впливати на владу та її функціонування, а лише можуть сподіватися на прихід якоїсь нової, більш «щедрої» для них влади.

Отже, сукупність зовнішніх обставин – природно-кліматичні й господарські обмежувачі, аморфна етнічна й ідентичність унаслідок змішування етносів і перемішування конфесій, общинні звички сільського населення, «недоурбанізованість» городян, суспільна безконтрольність владних структур та підданська політична культура населення – унеможливила такий розвиток суспільних комунікацій, який би сприяв домінуванню в системі свідомості маси білорусів другого рівня менталітету з його установками на індивідуалізм та активізм. Це означало, що протягом останніх століть цивілізаційні шляхи західноєвропейського і білоруського суспільств помітно розійшлися.

У цьому сенсі не виправдали себе й сподівання на різку зміну вектору розвитку Білорусі після розпаду СРСР та здобуття нею незалежності. На той час (1991 р.) країна опинилася в становищі, що знову диктувало необхідність найширшого державного втручання в суспільні процеси, а відтак – обмеження економічної й соціальної самостійності індивіда, принаймні в сприйнятті більшості населення. Воно зумовлювалось змінами в господарстві й соціальній сфері Білорусі в повоєнні десятиліття, а особливо наприкінці 1980-х років – після Чорнобильської катастрофи.

У 50–60-ті роки ХХ ст. в рамках загального курсу на відбудову зруйнованого війною господарства у Східній Білорусі не просто відновлювались довоєнні підприємства, яких було не так і багато, а зусиллями союзного центру будувалися новітні надпотужні промислові підприємства. Їхня продукція призначалася не для споживання в самій Білорусі, а для обслуговування потреб усього СРСР та його союзників, куди йшло 80% продукції. Йдеться про такі флагмани індустрії як Мінський тракторний завод (МТЗ), Мінський автомобільний завод (МАЗ), Білоруський автомобільний завод (БелАЗ), Мінський завод колісних тягачів (МЗКТ), Могильовський автомобільний завод, оновлений «Гомсельмаш», ВО «Інтеграл», нафтопереробні заводи в Новополоцьку й Мозирі та низку інших. Вони підпорядковувались безпосередньо центру й були головними підприємствами в галузях: випускали вже готову продукцію, 80 % комплектуючих для якої постачали суміжники з усього СРСР. На таких підприємствах працювало близько половини зайнятих у народному господарстві Білорусі (у розвинених постіндустріальних країнах – 15 %). Майже кожне місто в Східній Білорусі має в своїй основі велике містоутворююче експортне підприємство. На час розпаду СРСР ці міста – пише Ю.Шевцов, – «являли собою величезні робітничі селища навколо одного чи кількох великих заводів. Зупинка виробництва на містоутворюючому підприємстві будь-якого з цих міст тягла за собою соціальну кризу, нерозв'язну місцевими силами» [12, с.105]. Ці підприємства неможливо було ні ефективно приватизувати – через відносно низьку конкурентоспроможність їх продукції на світових ринках, ні переорієнтувати на внутрішній ринок – через вузькість останнього. Тож підтримка цих колишніх союзних підприємств у сподіванні на їх модернізацію, збереження їх, а разом із ними – й соціальної стабільності, ставали турботою незалежної білоруської держави. Для сотень тисяч працівників названих заводів та членів їх сімей ринкові реформи несли ризики закриття підприємств без надії знайти їм еквівалентну заміну. Звідси – зацікавленість цих людей у державному патерналізмі над економікою, пошук для країни такого собі «батька». Такою була ціна надіндустріалізації республіки в радянський період.

Але перетворення радянських часів не обмежились лише надіндустріалізацією в Східній Білорусі. Зусиллями того ж союзного центру й на його кошти була здійснена великомасштабна програма меліорації заболочених земель Польської низовини, переважно в Західній Білорусі, котра до 1939 р. перебувала в складі Польщі. На час розпаду СРСР 40% сільськогосподарських угідь Білорусі становили саме меліоровані землі. В цьому регіоні був повністю змінений характер ландшафту, а болота залишились лише в заповідниках. На колишніх болотах вирости індустріалізовані тваринницькі комплекси. Сусідні колгоспи почали спеціалізуватися на вирощуванні для них кормів. Навколо комплексів була створена потужна соціальна інфраструктура й вони стали нагадувати містоутворюючі підприємства в Східній Білорусі [12, с.128–131].

Однак не зникли й паводки та загроза повторного заболочування місцевості. Для його запобігання, для збереження нинішнього рівня господарювання можливостей у фермерських господарств і навіть колгоспів немає. Тут знов-таки потрібні загальнодержавні зусилля й ресурси, хоча й вони обмежені. Тому й у Західній Білорусі зберігаються старі напівдержавні організаційні форми господарювання, зацікавленість населення в державному патерналізмі й відповідній формі політичної влади.

Ще більше спеціальної державної турботи потребують ті 30–40% білорусів, що прямо чи опосередковано постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС (1986 р.). На республіку припало до 70% викинутої внаслідок аварії радіації. 20% її території залишаються забрудненими й на них проживають близько 2 млн. людей. Ще до 300 тис. стали переселенцями із забруднених радіацією зон. Величезні проблеми «чорнобильців» зі здоров'ям, з іншими соціальними аспектами їх життя, включно з психологічною проблемою певного відсторонення умовно «чистих» мешканців Білорусі від «вражених радіацією», можуть бути розв'язані хіба що централізованими державними заходами. На подолання наслідків аварії в Білорусі витрачається 25% бюджету. Організації чорнобильців зазвичай налаштовані проти ліберальних ринкових реформ, що загрожують скороченням централізованої державної допомоги постраждалим і активно підтримують курс президента О.Лукашенка [12, с.137–175].

Виходить, що комплекс непереборних зовнішніх чинників, що здавна закріплювали в суспільних комунікаціях Білорусі, а відтак – і в менталітеті маси білорусів, прихильність до державного патерналізму, наприкінці ХХ ст. лише посилюється внаслідок появи нових потреб у державному регулюванні економіки, розподілі й перерозподілі суспільних благ. Зацікавленими в такому патерналізмі виявились дуже широкі верстви населення. Сюди входили працівники промисловості сходу Білорусі та агропромислового комплексу її заходу, «чорнобильці», а також багаточисельні групи традиційно залежних від держави вчителів, лікарів, військовиків, чиновників тощо, а особливо – пенсіонерів. Ці соціальні групи зазнали досить відчутних матеріальних

втрат, коли внаслідок падіння комуністичного режиму й розпаду самого СРСР почала швидко руйнуватися стара державна економіка.

Уже за перші три роки незалежності Білорусь втратила понад третину свого економічного потенціалу. ВВП Білорусі зменшувався в 1991, 1992, 1993, 1994 рр. відповідно на 1%, 10,1%, 10,1%, 12,5% [17]. Через скорочення виробництва і галопуючу інфляцію швидко падали грошові доходи населення. Так, за ринковим готівковим курсом нарахована середня заробітна платня в Білорусі в названі роки відповідно становила: 310.9 дол., 49.9 дол., 8.0 дол., 18.8 дол. [18], а номінальна середньомісячна трудова пенсія – 146.6, 15.7, 2.8, 6.1 дол. [19]. Як відзначають білоруські соціологи, суспільні зміни, що зруйнували попереднє життя, потрясли світовідчуття громадян: «Люди перестали відчувати себе захищеними в прямому сенсі слова. Страх за життя, здоров'я, майно, своє майбутнє й майбутнє своїх дітей став постійним супутником їхнього життя» [20, с.209].

Для більшості білоруських громадян, певною мірою вже звиклих до державного патерналізму й стабільного рівня життя, було нереальним сподіватися відновити цей рівень за рахунок індивідуальних зусиль, у т.ч. на ниві підприємництва. Не було й реальних шляхів заміни старої високоіндустріалізованої економіки якоюсь новою. На тлі відчуття власного безсилля білоруси свої надії на покращення життя за звичкою пов'язували з владою, тепер уже білоруською. А та демонструвала фактичну безпорадність у розв'язанні соціально-економічних проблем суспільства, хоча при цьому частина чиновників, господарників, силовиків, кримінальні елементи доволі «успішно» збагачувалися, стаючи «тіньовими» господарями економіки.

Ця загальна безпорадність, або ж слабкість, влади зумовлювалась значною мірою тим, що вона об'єктивно не могла вирішувати проблеми, породжені незалежним від неї процесом розпаду старої союзної економіки, в яку була повністю інтегрована Білорусь. Але не в останню чергу й тим, що дві гілки влади – законодавча (Верховна Рада на чолі з С.Шушкевичем) та виконавча (уряд на чолі з В.Кебічем) – конфліктували й не могли знайти спільної мови. Як визнає В.Кебіч, «у країні склалося двовладдя, яке паралізувало творчу роботу» [21, с.337]. У результаті уже в 1993 р. ефективною діяльність Верховної Ради визнавали лише 1,0% населення, малоефективною – 34,3%, а неефективною – 55%! Не краще оцінювалась і робота уряду: 1,6% білорусів вважали її ефективною, 35,0% – малоефективною, а 53,9% – неефективною [20, с.157–158].

На тлі посилення соціального розшарування в суспільстві та все більш очевидних зловживань владою з боку чиновництва в Білорусі наростало масове невдоволення всіма гілками влади. Показовими є відповіді білорусів на запитання одного з соціологічних опитувань (кінець 1993 р.): «Кому в даний час, на Ваш погляд, належить влада в Білорусі?». 36,4% мешканців Білорусі стверджували, що влада належить мафіозним, корумпованим структурам. Кожен десятий вважав, що влада перебуває в руках підприємців і бізнесменів. А третина опитаних була переконана, що влади як такої в Білорусі взагалі немає, вона нікому не належить. «В усіх регіонах, у містах і селах, на промислових підприємствах і в сільськогосподарських структурах люди відмічали різке зниження авторитету влади й указували на правове беззаконня» [20, с.236].

В умовах такої дискредитації існуючої, достатньо аморфної, форми організації влади, але при значно зрослому запиті суспільства на дієву систему влади, причому в персоналізованому варіанті, і в верхах, і в низах соціуму сформувалася й набула популярності ідея введення президентської посади. Й у березні 1994 р. Верховна Рада ухвалила Конституцію Республіки Білорусь, за якою остання поставала президентською республікою. А 23 червня й 10 липня 1994 р. пройшли два тури перших президентських виборів. Суспільство потребувало суттєвих змін у владній сфері, у т.ч. й персональних. Тому не надто довіряло керівникам попередньої влади – В.Кебічу та С.Шушкевичу, хоча прем'єр-міністр В.Кебіч посів друге місце в першому турі виборів (17,33%). Новими популярними політиками постали лідер Білоруського Народного Фронту З.Позняк, що виборов третє місце (12,82%), та директор радгоспу О.Лукашенко – переможець першого туру (44,82%).

Своє лідерство Олександр Лукашенко закріпив у другому турі, набравши 80,1 % голосів. Його перемога на президентських виборах була зумовлена тим, що він позиціонував себе, по-перше, як начебто чужий чиновництву «виходець із народу», що по-справжньому вболіває за нього і прагне повернути йому все утрачене ним за останні кілька років, а по-друге, як самовідданий борець із мафією (Лукашенко з квітня 1993 р. очолював тимчасову комісію Верховної Ради по боротьбі з корупцією), що намагається відновити в республіці дієдату й чесну владу.

Лукашенко говорив, що Білорусія знаходиться на межі прірви, свідченням чому є різке падіння промислового виробництва і сільського господарства, небували темпи інфляції, високий рівень злочинності й корупції. На думку Лукашенка, щоб «відвести народ від прірви» належало спершу відновити владу. Нова влада повинна була понизити інфляцію і зупинити зубожіння народу, знищити мафію, понизити рівень корупції, відновити зв'язки з республіками колишнього СРСР (передусім з Росією). Заклики ж З.Позняка забезпечити в країні справжню національну демократію, ринкову економіку й політичні свободи багатьох білорусів радше лякали, аніж надихали. Як влучно зазначив відомий білоруський філософ В.В.Акудовіч, результат виборів був обумовлений тим, що «Позняк обіцяв білорусам те, чого вони ніколи ще не мали, а Лукашенко присягався повернути те, що вони вже мали, і що в розвалі, що настав, справляло враження справжнього щастя» [3, с.116].

В подальшому білоруси підтримали О.Лукашенка на референдумах 1995, 1996 і 2004 років, що надзвичайно зміцнили його владу, і на президентських виборах 2001 та 2006 років, де він беззаперечно перемагав уже в першому турі. Але ця підтримка уже здебільшого забезпечувалась умілим маніпулюванням громадською думкою, яке практикувала підпорядкована особисто О.Лукашенку вся державна машина Білорусі з її потужним пропагандистським («ідеологічним») апаратом, а розгалуженими державними ЗМІ, впливовими

силовими відомствами. Інформаційне й політико-правове поле для діяльності опозиції було звужене до мінімуму. Водночас слід визнати й те, що надзвичайно болючі для Білорусі проблеми утримання «на плаву» її промисловості та агропромислових комплексів, меліорації, допомоги «чорнобильцям» і пенсіонерам білоруської державою хоч якось, та розв'язувались, хоча значною мірою – завдяки допомозі з боку Росії.

Таким чином, можна констатувати, що в електоральній поведінці громадян незалежної Білорусі, спрямованій на підтримку президентської системи влади, персоніфікованої в О.Лукашенку, проявилися не стільки іманентні ментальні характеристики білорусів, як це інколи стверджується в політичній і науковій літературі, скільки сам характер суспільних комунікацій у цій країні в минулому й сьогодні при таких зовнішніх обставинах, що диктують необхідність державного патерналізму та підданського типу політичної культури. Останні так чи інакше закріплюються й у ментальності білорусів. Відтак зміна обставин може змінити й тип культури та менталітет.

Джерела та література

1. Кириенко В. В. Белорусская ментальность: истоки, современность, перспективы / В. В. Кириенко. – Гомель : Гомел. гос. техн. ун-т, 2009. – 319 с.
2. Чернявская Ю. В. Белорусы : от "тутэйшых" – к нации / Ю. В. Чернявская. – Мн.: ФУАинформ, 2010. – 512 с.
3. Акудовіч В. В. Код адсутнасці : (асновы беларускай ментальнасці) / В. В. Акудовіч. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2007. – 216 с.
4. Мельников А. П. Национальный менталитет белорусов / А. П. Мельников. – Мн.: Право и экономика, 2005. – 112 с.
5. Денисюк Н. П. К вопросу об этнической ментальности белорусов / Н. П. Денисюк, А. П. Мельников // Европа: актуальные проблемы этнокультуры : материалы II Междунар. науч.-теорет. конф., г. Минск, 25 апр. 2008 г. / Белорус. гос. пед. ун-т ; [редкол.: В. В. Тугай (отв. ред.) и др.]. – Минск, 2008. – С. 238-240.
6. Степанов Г. И. Характерные особенности и черты белорусского менталитета / Г. И. Степанов // Трансформация мировоззрения в современном транзитивном обществе : материалы Респ. науч. конф., г. Минск, 23 нояб. 2007 г. / Белорус. гос. пед. ун-т ; [редкол.: В. В. Бущик и др.]. – Минск, 2007. – С. 218-220.
7. Основы идеологии белорусского государства : учеб. для вузов / под. ред. С. Н. Князева, С. В. Решетникова. – Мн. : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2004. – 690 с.
8. Паречина С. Г. Эволюция института президентства в Республике Беларусь / С. Г. Паречина // Право и демократия : сб. науч. тр. : вып. 13. / Отв. ред. В. Н. Бибило. – Мн. : БГУ, 2002. – С. 74–82.
9. Пушкарев Л. Н. Что такое менталитет? : историографические заметки / Л. Н. Пушкарев // Отечественная история. – 1995. – № 3. – С. 158–166.
10. Визгин В. П. Ментальность, менталитет / В. П. Визгин // Современная западная философия : словарь / [сост.: Малахов В. С., Филатов В. П.] – М. : Политиздат, 1991. – С. 176–178.
11. Космина В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу : [монографія] / В. Г. Космина. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – 310 с.
12. Шевцов Ю. В. Объединенная нация. Феномен Беларуси / Юрий Шевцов. – М. : Европа, 2005. – 239 с.
13. Белорусы : монография / Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая ; Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы ; отв. ред.: Бондарчик В. К. и др. – М. : Наука, 1998. – 503 с.
14. Паречина С. Г. Основы идеологии белорусского государства: учеб.-метод. пособие / С. Г. Паречина. – Минск : ТетраСистемс, 2010. – 128 с.
15. Шыбека З. В. Менталітэт беларускіх гараджан у кантэксце фармавання грамадзянскай нацыі / Захар Шыбека // Працэсы ўрбанізацыі ў Беларусі: XIX – пачатак XXI ст.: зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал.: Я. А. Роўба, І. П. Крэнь, І. В. Соркіна (адк. рэдактары) [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2010. – С. 4–15.
16. Алмонд Г. А. Гражданская культура и стабильная демократия / Г. А. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–134.
17. Лапшина А. Экономическое взаимодействие Украины и Беларуси. 03 июня 2007. [Электронный ресурс] / Александра Лапшина. – Режим доступа: http://www.ia-centr.ru/archive/public_details75e9.html?id=592.
18. Динамика среднемесячной заработной платы работающих в среднегодовом исчислении (1991-2000 гг.) [Электронный ресурс] / НИСЭПИ. – Режим доступа: <http://www.iiseps.org/zarplata1.html>.
19. Динамика среднемесячной трудовой пенсии в среднегодовом исчислении (1991–2000 гг.) [Электронный ресурс] / НИСЭПИ. – Режим доступа: <http://www.iiseps.org/pensia1.html>.
20. Котляров И. В. Государственное управление и политическое лидерство : социально-политический анализ / И. В. Котляров, А. И. Веруш. – Минск : Беларусь, 2010. – 279 с.
21. Кебич В. Ф. Искушение властью : из жизни премьер-министра / В. Ф. Кебич. – Минск : Парадокс, 2008. – 478 с.

Иванова Н. В. О связи менталитета белорусов и их политического поведения в электоральных кампаниях 1994–2006 годов

В статье анализируется взаимосвязь менталитета белорусов и их политического поведения в эпоху независимости Беларуси. Автор считает, что ряд внешних обстоятельств жизни белорусского общества сформировали его склонность к государственному патернализму и соответствующую политическую культуру.

Ключевые слова: белорусы, коммуникации, государственный патернализм, менталитет, политическая культура.

Ivanova N. V. About connection of mentality of Belarusians and their political behavior in electoral campaigns 1994–2006

The article analyses the interconnection of a mentality Belarusians and their political behavior in the period of independent Belarus. The author considers, that a number of external circumstances of Belarusian society's life has formed its susceptibility to state paternalism and the corresponding political culture.

Keywords: Belarusians, communications, state paternalism, mentality, political culture.